

**ПРИЙОМ СНУ У РОМАНІ П. КРАЛЮКА
«ШЕСТИДНЕВ, АБО КОРОНА ДОМУ ОСТРОЗЬКОГО»**

Предметом аналізу у статті є прийоми та засоби вмонтування сновидінь героїв у художньому світі роману «Шестиднев, або Корона дому Острозького». Розкриваються особливості оніричного простору у творі та визначаються типи оніричних візій. Показується новаторство письменника через використання прийому сну у романі на історичну тематику.

Ключові слова: сон, сновидіння, оніричний стан, головний герой, Василь Костянтинович Острозький, роман.

Особливість явища сновидінь полягає в тому, що вони досліджувались і психологами, і літературознавцями. Однією з перших ґрунтовних праць, в якій було вивчено питання підсвідомого у творчості митця, зокрема і оніричних станів, став трактат Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898). Вчений приділив увагу схожості поетичної і сонної фантазії у другому розділі своєї наукової розвідки.

Подальший внесок у вивчення сновидінь як особливостей людської психіки зробив засновник психоаналізу Зигмунд Фройд. Його монографія «Тлумачення сновидінь» (1900) репрезентувала нову прогресивну теорію. Родоначальник аналітичної психології Карл Густав Юнг, знаходячись спочатку під впливом ідей З. Фрейда, створює згодом власну оригінальну теорію сновидінь. Один із засновників неофрейдизму та фрейдомарксизму Еріх Фромм у своїй книзі «Забута мова» (1951) досліджував символічність мови сну. Серед інших дослідників, які займались оніричними питаннями, виділяємо праці Гастона Башляра «Оніричний простір» (1952), Олександра Борбелі «Тайна сну» (1984), Станіслава Ґрофа «За

межами мозку» (1985), Роберта Боснака «В світі сновидінь» (1988), Антоніо Менегетті «Образ та несвідоме» (1994).

В українському літературознавстві проблема сновидінь розглядалася у розвідках Тетяни Бовсунівської, Олени Волик, Юлії Григорчук, Тетяни Жовновської, Ольги Романенко, Наталії Фенько, Оксани Шупти-Вязовської та ін. Серед сучасних зарубіжних науковців вирізняємо роботи Геннадія Берестнева, Інги Васильєвої, Андрія Єсіна, Юрія Лотмана, Дмитра Нечаєнка, Микити Толстого, Ірини Фазіуліної, Ольги Федуніної та ін.

У романі «Шестиднев, або Корона дому Острозького» Петра Кралюка прийом сну постав як важливим елементом композиції твору, так і ключовим для творення образів персонажів. Зокрема, у творі наявні сні головного героя Василя-Костянтина Острозького, його племінниці Гальшки, маляра Івана, повстанця Северина Наливайка, протосингела Никифора та княгині Гертруди.

Цікаво, що художник Іван розмірковує над сутністю сну, проблемою, яку намагались вирішити безліч дослідників: *«Але хто відає, чому людині сняться сні? І чим вони є? Гра потаємних стремлінь наших? Хитросплетіння того, чого бажасмо, і того, що є? Правда, якої боїмося, але яку знаємо? Чи, може, дзеркало, котре показує нам прийдеши? Чи одне, друге, третє...»* [9, 260]. Як бачимо, герой не може дати однозначної відповіді на низку запитань. Таким чином оприявлюється авторське звернення до читача, бо «художній сон – семіотична форма втілення авторської інтенції» [6, 58].

Князь Василь-Костянтин уже в першому розділі роману у доволі поважному віці (82 роки) зізнається: *«Я погано сплю. Що більше маю років, то більш рваний сон. Уночі перевертаюся з боку на бік. І різні думи рояться в голові. Аж під ранок провалююся у сновиддя»* [9, 128]. Такий стан пов'язаний не лише з віком героя, а й з тими подіями і людьми, які спіткали князя на життєвому шляху. Саме вони відклали свій відбиток у його свідомості, виринаючи у сновидіннях. Часто ці його фізичні стани тривожного характеру. У цьому переконуємося, звертаючись до спостережень художника: *«Здається, мій пан заснув. Але на лиці його похмурість. Недобрий сон бачить. Якщо то сон. Та ось повіки його відкрились. І зустрічаюся я з важким поглядом»* [9, 141].

Одним із найуживаніших сновидінь, наявних у творі, є **сон-прозріння**, який показово відбиває душевний конфлікт князя: *«...Іноді сняться сон. Страшний – як прокляття! Бачу Дмитра – мертвого. На ший синці від ланцюга. І вивалений язик. А ще широко розплющені очі. Дивляться на мене – з докором. Прокидаюся від такого сну. На чолі – піт. Щось душить мене. І шалено калатає серце...»* [9, 156]. Фізичний стан Василя-Костянтина яскраво свідчить про його сумління совісті, бо він відчуває свою провину перед Дмитром Сангушком, за якого без згоди на те дівчини видав заміж племінницю. Оскільки Гальшка мала всього тринадцять років і не могла суперечити дорослим, князь, не спитавши її, вирішив за неї питання шлюбу. Цей союз був вигідний Острозькому, адже він збільшував його володіння. Проте шлюб виявився нещасливим. Про це свідчать слова самого Василя-Костянтина: *« – Сангушка, – кажу, – убили пани Зборовські. Але цього їм було замало. Вони поглумилися над тілом князя. Без одежі, зовсім голого, викинули на гноєвище, де він лежав кілька днів. Лише потім віддали бренте тіло сирій землі. <...> – Гальшка... Повернулася до матері. На суді вона посвідчила, ніби в усьому винен я»* [9, 156].

У автора роману П. Кралюка особливе чуття взаємозв'язків реального й уявного, що не веде до порушення правдоподібності зображеного. Це простежується у сцені **видінь** Василя

Косянтиновича: *«І видається: сидить навпроти мене Косинський і з кварти горілку п'є. Налилися в нього очі кров'ю.*

«Смерті моєї бажаєш, князю?» – питає.

«Навіщо мені твоя смерть? – відказую. – Я тобі подарував життя. Живи! І не гріши».

«Добре сказати. А не годен я жити... безгрішно. Щось сидить у мені».

Раптом Косинський зривається і виливає зі своєї кварти горілку мені в лице.

Я хапаюся за шаблю.

І враз інше видиво перед моїми очима.

Брудна корчма. Перекинуті лавки, столи. Кілька чоловіків зійшлися на шаблях, рубаються. Серед них – і Косинський. «Кажете, розбили нас під П'яткою, як полохливих зайців, – сичить. – Ще ви спробуєте козацької шаблі, дізнаєтесь, почім пуд лиха!»

Умілий рубака Косинський. Рідко де знайдеш такого. Але вже немолодий і сили в нього не ті. І сприт не той. Якийсь молодий жовнір робить різкий випад шаблею. І її лезо розпанахує шкіру на шії козацького ватажка. З розрубаної рани лється кров.

Косинський заточується, хапається руками за горло. І падає. Страшно хрипить. З його рота разом із кров'ю вириваються слова: «Хто прийде по мені?» Молодий рубака, що нахилився над ним, каже: «Я».

І впізнаю у нім Наливая.

Дивне видиво» [9, 296–297].

В основі цього оніричного стану лежить кривава війна між ватажком козацьких повстанців Криштофом Косинським (1545–1593) і князем. Наказавши своєму сину та Северину Наливайку прийняти бій, Василь-Костянтин отримав рішучу перемогу над бунтівниками під П'яткою, про що пишуть історики Микола Костомаров [7], Олександр Бойко [1], Володимир Голобуцький [4]. Головний герой зізнається: *– Я простив Косинському, простив козакам. Пощадив їх. Треба ж прощати нерозумним дітям» [9, 295].* Проте незабаром організатора козацьких повстань вбивають. А одним із винуватців його смерті міг бути Острозький (*«А чи не приклав ти до цього руку, князю?» [9, 295]*, – міркує маляр). Саме тому в романі, являючись у сновидіннях Василя Косянтиновича, Косинський обвинувачує його.

Подібне **видіння** зображено на початку останнього розділу «Барва золота. Острог»: *«Ця ніч була важкою.*

Мені наснився сон. А може, й не сон – якийсь видиво. Я бачив людей, чув голоси, навіть їхні думки читав. І дивно було це мені.

Бачив жінку, її звати Гертрудою. <...> Роман, її третій і останній муж, не мав витончених манер. Та й звідки вони могли взятися в нього? «Руський ведмідь» – так називали його поза очі придворні. Але хіба манери – головне? Це так – гра у життя. А Роман... Він справді був ведмедем, молодим, дужим. Хотів її, Гертроду, жінку, старшу за нього, котра багато чого вже побачила на своєму віку. Бачила зраду, підступ, лицемірство. Роман видавався їй добрим, чистим. Його ще не було життя. Зростав він на далекій Русі. Кажали: там безкраї ліси, поля, багато землі. Там простіше жити.

Гертроду за Романа видали насильно. Так велів угорський король Бела. Він тримав її сина-первістка Фрідріха майже як заручника, ховав десь на неприступному дунайському острові. Погрожував: «Пам'ятай, де твій син. Усе з ним може статись. Дунай – річка глибока»» [9, 319, 322]. Микола Котляр, досліджуючи історичне минуле українського народу, припускав, що «спочатку, навесні 1252 р., було підписано русько-австрійський

договір, а вже після того, в середині року, Роман прибув до Австрії й одружився з Гертрудою» [8, 229–233]. Цей сон свідчить про духовний зв'язок головного героя з його давніми предками. Автор, перекидаючи місток у далеке минуле, пропонує свою версію генеалогії роду Острозьких. В такому оніричному стані князь намагається виправдати доречність своїх вчинків. Роман Данилович своєю політичною діяльністю схожий на Василя-Костянтина, адже, як підкреслював Микола Котляр він «залишався однією з чільних фігур політичної шахівниці» [8, 229-233].

Інший тип сновидіння Василя-Костянтина розгортається після Предслів'я, у розділі «Барва зелена. Турів», про що повідомляє сам головний герой: «Сьогодні наснився Турів. Часто бачу у снах місто мого дитинства. Турів завжди для мене гарний... І родинний» [9, 128]. За класифікацією Наталії Фенько, він належить до **сну-спогаду**, який несе внутрішнє заспокоєння, нагадуючи мрії і бажання пам'яті князя. Це сновидіння стає початком екскурсів-подорожей, які відбудуться у свідомості Острозького. Василь-Костянтин відчуває свою близьку смерть, а тому його психічні процеси спрямовані на аналіз пережитого, на своєрідний підсумок життя. Зазначене вище місто Турів стало відправною точкою у біографії головного героя: « – У Турові, – веду оповідь, – я зробив перші кроки. Сюди мене привезли немовлям. Так повелів отець. Він боявся, що на Дубно, де я уродився, нападуть татари. Шарпали вони Волинь. І дотепер шарпають. Налетять, як смерч, закрутять, заберуть людей, попалять хати» [9, 129].

Далі перед головним героєм постає **пророчий сон**, який має передчуття неминучого і відкриває складні взаємозв'язки людини й космосу. Уві сні до Василя Костянтиновича приходять син Олександр, який уже на той час помер: «Олександр таки прийшов у мій сон – малим, дитинним. Сидів переді мною на коні. Я підтримував його. Кудись ми їхали. То була лісова дорога – нерівна, горбиста. Обабіч неї траплялися яруги. Нарешті ліс скінчився. Удалині виднілося село – серед лук, полів.

«То Дермань?» – поспитав син.

«Дермань», – відказав я йому.

Кінь поскакав ґрунтовою дорогою. Ось уже й перші хатки. Але дивно – немає нікого на подвір'ях. Ніхто не ходить вулицями – ніби вимерли люди. Бачимо невелику дерев'яну церковицю, монастирець біля неї.

Може, сьогодні празник і всі люди в церкві?

Ідемо до монастиря – порожньо. Заходимо до церковиці – так само. Тільки образи дивляться на нас зі стін. Щось хочуть проронити вони, а не можуть. Чи щось повідають нам книги? Їх тут багато.

Олександр розкриває одну з них. Починає читати:

«Прийміть мою книгу не як людську річ, а як дарунок духовний, який сходить із висот. Шукайте Божого царства і його справедливості, і все вам додасться».

Іде Олександр з храму, несучи під пахвою сю книжицю.

Чому він так чинить? І чому церква, як і село, спорожніла?

Я теж виходжу надвір.

Чую, як щось бамкнуло. Піднімаю голову, бачу на дзвіниці годинника. Таке в наших краях – новина.

«Для чого ми приїхали сюди?» – хоче знати син.

Для чого – я й сам не відаю. Може, тут краще відміряється і відчувається час.

Знову бамкає годинник. І бринить це бамкання в повітрі – довго-предовго.

Ураз Олександр зникає – наче його не було. А книга, розкрившись, падає на землю.

Піднімаю її на розгорнутій сторінці, де такі слова:

«Бажав я перед тим, як відійти, лишити якийсь дар духовний, котрий допоможе знайти Боже царство і його справедливість».

...Прокидаюся. Я знаю ці слова. Вони – мої. І вписані до Біблії, виданої за мій кошт» [9, 259–260]. У сновидінні присутні пророчі нотки, бо автор апелює до символів церкви та настінного годинника. Звертаючись до сонника Густавуса Міллера, читаємо: «Увійти в церкву, занурену в морок – це знак того, що вам доведеться взяти участь в похоронах. Такий сон також віщує туманні перспективи і відсутність надії на кращі часи. <...> Почути у сні один удар годинника – до неприємних новин. Смерть одного з ваших друзів також може бути передбачена подібним сном» [переклад мій. – А. Ч.] [10, 674, 680]. Як бачимо, ці деталі віщують про ранню смерть сина, який полишив батька наодинці. Єдине, що може принести якусь розраду, – це надрукована за наказом Василя-Костянтина Біблія, слова з якої він бачить уві сні. Наталія Букіна приходиться до висновку, що представлений оніричний стан – «наслідок переживань про марні зусилля та надії щодо майбутнього роду та рідної землі» [3, 83]. Вдаючись до аналізу, маляр пропонує своє тлумачення цього сновидіння: «Порожній Дермань і монастир – що то є? Може, церква наша православна. Не уберіг ти її, княже. Тане вона на очах. Ідуть із неї люди (хто зі своєї волі, хто з примусу). А бій годинника на бащті монастирській – провісник кінця. І твого, і справ твоїх» [9, 260–261].

Окрім снів головного героя, вирізняється і **пророчий сон** маляра. Він бачить його після втечі із оточеного табору Северина Наливайка: *«Наснилося мені в цю ніч різного. Ніби скачу на коні серед степу. Не видно ні кінця, ні краю. І раптом – церковиця. Де вона тут, у чистім полі, взялася? Відкрита навстіж. Порожня. Лише вітер гуляє у ній. І стіни в церковиці – білі-білі. Й іконостасу немає.*

Чую чийсь кроки за спиною. Обертаюся – а переді мною чернець стоїть. У руках пензель і фарби малярські тримає.

«Негоже, – говорить, – церкві без образів стояти. То ж не божниця євангелицька». І дає мені те малярське приладдя.

«Намалюй архістратиґа Михаїла». Веде чернець мене до чистої дошки, на якій образ той маю змалювати. Кладу фарби – одну, другу, третю. А мальований мною лик усе більше на Наливая схожим стає.

Подивився на нього чернець і розреготався. Ураз образ той почервонів, став кровію стікати. А стіни церковні тріщати почали. Чернець щез – ніби й не було його.

Я налякався, вибіг із храму. А храм валитися почав. І гуркіт сильний рознісся довкола.

Від нього я й прокинувся» [9, 315]. У соннику Густавуса Міллера знаходимо: «Якщо уві сні вас поніс кінь, це означає, що вам нашкодять друг або прислуга. <...> Увійти в церкву, занурену в морок – це знак того, що вам доведеться взяти участь в похоронах» [переклад мій. – А. Ч.] [10, 347, 674]. Сновидіння є передвісником скорої зради і загибелі Наливайка: «– Жолкевський полонив Семерія, товаришів його. Спочатку до Львова відпровадив їх, потім – до Варшави» [9, 316]. Козацький ватажок порівнюється з архангелом Михаїлом, бо він відігравав для християн таку ж важливу роль, захищаючи кордони Русі. Символом його майбутніх страждань виступає червоний колір. Як зазначає Ганна Петрова «це колір крові і мук, колір жертви Христа. У червоному одязі зображували на іконах мучеників» [переклад мій. – А. Ч.] [11]. Отже, автор роману прирівнює Наливайка до мученика.

Подальший фізичний стан, який спостерігається у свідомості князя – **сонна фантазія**, тобто гра уяви на межі неспання і сну: *«Бачу свого батька. У нього теж сива борода. Ми так схожі один на одного. Лише в нього лице худіше і зморшками порите. Стоїмо на Дніпровому березі, високій-превисокій кручі. Здається, ступиш крок – і полетиш.*

Отець бере мене за руку. Нічого не каже, веде за собою. Ось печера. Крокуємо в той бік. Не хочеться йти. Зупиняюсь. Відчуваю, як батько відпускає мою руку. І йде далі, поки не зникає в печерній темні» [9, 190]. З цього уривку дізнаємося про тісний зв'язок головного героя зі своїм батьком Костянтином Івановичем Острозьким (1460–1530), який завжди був для князя орієнтиром, адже за Е. Фроммом «саме батько навчає дитину, вказує їй шлях у цей світ» [переклад мій. – А. Ч.] [12, 132]. Відчутне прагнення бути схожим на вітця виявилось в тому, що коли Василь Костянтинович «змужнів, то взяв ймення свого батька».

У романі автор використовує ще один цікавий оніричний прийом, коли не малюється детальної картини сну. Петро Кралюк творить **сон-припущення**, розмірковуючи над тим, що може снитись владіці Никифору в кризовій ситуації тюремного поневолення. Найдорожче, що було для нього виринає під час сновидінь: *«Заплющує Никифор очі. Засинає. Що снилося патріаршому протосингелу? Його рідна Греція? Чи земля влосьька, чи волоська, де він бував? Чи Острог, де мав прихисток? А може, нічого не снилося. Поглинула його темінь, щоб ніколи не відпустити»* [9, 257]. Сон-припущення простежується і в епізоді, в якому автор описує стан племінниці князя Гальшки під час нападу панів Зборовських: *«Усе, що діється з нею, видається Гальшці сном – дивним, моторошним, іноді... добрим»* [9, 154].

У романі наявний новий художній прийом – **сон у сні**. Головний герой бачить видіння про своїх далеких предків, де виринає сон Гертруди: *«Вона корилася доли, корилася молодому мужу. Дивувалася його запалу. Потім це їй почало подобатися. Гертруда хотіла його, хотіла злитися з ним. Ті кілька місяців, коли вони були разом, зараз видавалися сном – гарним сном»* [9, 322].

Ще однією особливістю твору є те, що письменник звертається до **мотиву депривації сну**, тобто нестачі або цілковитої відсутності задоволення цієї потреби. Так, Наливайка, який перебував у польській в'язниці, жорстоко катували: *«Не дають спати. Поставили чоловіка з биллом. Тільки замкну очі, а він тим биллом б'є – бам-бам-бам! Це бамкання і досі у голові. Так день за днем»* [9, 317]. «Тривала депривація може викликати симптоми деперсоналізації, коли суб'єкт втрачає ясне відчуття свого власного «я» і не може більше нормально контактувати з навколишнім світом. Такі серйозні психічні розлади можна назвати справжніми психозами позбавлення сну» [переклад мій. – А. Ч.] [2, 138], – пише Олександр Борбелі. З опису стану козацького ватажка переконаємося в цьому: *««Стояли в мене круги вогненні перед очима. Плила земля. І небо. І все навколо. Здавалось: перемішались вони. І я теж кручуся в цій круговерті. А те «бам-бам-бам!» підкидає мене – високо-високо. Я падаю і б'юся об землю. Хай би сили дала мати-землиця, як давала колись! Та не дає. Чужою мені стала»»* [9, 317]. На думку Северина Наливайка позбавлення сну є одним із найстрашніших покарань: *«Знаєш, князю, може чоловік терпіти голод, холод, спрагу. А ось безсоння...»* [9, 317].

Таким чином, у романі Петра Кралюка прочитуються найрізноманітніші типи оніричних станів, які активно працюють на творення повноцінного художнього світу твору. Вони слугують не тільки елементами творення сюжету, але, у першу чергу, для повнокровного розкриття образів головного героя та другорядних персонажів. Автор завдяки картинам снів зображує найбільш вагомні моменти життя Острозького, витворює уявлення

про його характер, стосунки з іншими людьми, представляє князя як особистість, показує виняткову роль Василя-Костянтина в історії України.

За класифікацією типів сновидінь, розробленою Юлією Григорчук, у романі переважають профетичні («віщі», або «пророчі» сни і видіння, які слугують засобом створення акаузальних ситуацій (поетики дива)) [5, 170]. Також у творі Петра Кралюка «Шестиднев, або Корона дому Острозького» вимальовані характерологічні сновидіння (що розкривають істинне «я» героїв, їх потаємні риси характеру). Тому визначаємо, що однією з головних функцій снів у романі постає «психологічна».

Введення сновидінь у художній світ твору розширює можливості історичного роману, впливає на його композицію. Можна вважати, що Петро Кралюк використовує сни для відтворення минулого, сучасного та майбутнього героїв. Важливо, що князь Острозький, якому найчастіше сняться сни, перебуває в цей час в одному просторі-часі / хронотопі, однак його оніричні екскурси дають у певній мірі уявлення про попереднє життя і таким чином в значній мірі доповнюють його образ.

Список використаної літератури

1. Бойко О. Д. Історія України: посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академія, 2002. – 656 с.
2. Борбелі А. Тайна сна / А. Борбелі. – М. : Знание, 1989. – 192 с.
3. Букіна Н. Мотив родинного прокляття в романі Петра Кралюка «Шестиднев, або корона дому Острозьких» : [електронний ресурс] / Н. Букіна // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 37(1). – С. 80–85. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_37\(1\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_37(1)__17). – Назва з екрану.
4. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / Володимир Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
5. Григорчук Ю. М. Сновидіння як «семіотичне вікно» містичного: своєрідність оніропростору повістей Віри Вовк / Ю. М. Григорчук // Spheres of Culture. – Lublin : Wydawn. Un-tu Maria Curie-Skłodowska. – 2012. – Vol. II. – С. 168–177.
6. Жовновська Т. Б. Сон як художній інтенціонал / Т. Б. Жовновська // Проблеми сучасного літературознавства: зб. наук. праць. – Вип. 5. – Одеса: Маяк, 1999. – С. 58–66.
7. Костомаров М. І. Галерея портретів. Біографічні нариси : [для середнього та старшого шкільного віку] / М. І. Костомаров. – К. : Веселка, 1993. – 326 с.
8. Котляр М. Ф. Історія України в особах / М. Ф. Котляр. – К. : Україна, 1996. – 240 с.
9. Кралюк П. Шестиднев, або Корона дому Острозького: [роман] / Петро Кралюк // Кралюк П. Синопис: роман, повісті, новела. – К. : Ярославів Вал, 2014. – С. 123–341.
10. Миллер Г. Х. Сонник Миллера: [пер. с англ. Е. Шевцовой, Е. Кудряшовой, С. Миркурий, В. Южина / Г. Х. Миллер]. – М. : РИПОЛ классик, 2008. – 720 с.
11. Петрова А. Цветовая символика православной иконы: [електронний ресурс] / А. Петрова. – Режим доступу: http://www.pravgim.ru/images/NPK2016/Петрова_А._Символика_цвета.pdf. – Назва з екрану.
12. Фромм Э. Душа человека: Перевод / Эрих Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.